

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2021.8.1.12>

PROBLEM OCHRONY DZIEDZICTWA HISTORYCZNO-KULTUROWEGO W MUZEUM WALKI WYZWOLEŃCZEJ UKRAINY W PRADZE (1939-1945)

Nataliia Voron

*aspirantka Katedry Historii Ukrainy, Etnologii i Krajoznawstwa
Narodowego Uniwersytetu Pedagogicznego imienia M.P. Drahomanowa (Kijów, Ukraina)*

ORCID ID: 0000-0002-0682-4444

natalya_voron@i.ua

Adnotacja. W artykule scharakteryzowano problem zachowania dziedzictwa historyczno-kulturowego w Muzeum Walki Wyzwolenczej w Pradze i jego znaczenie dla dalszego badania prawdziwej, niesfalsyfikowanej historii Ukrainy. Autor zauważa, że było to jedno z głównych zadań działalności Muzeum. Szczegółowo ujawniono, które źródła dotyczące historii Rewolucji Ukraińskiej w latach 1917-1921, Ukrainy Karpackiej, emigracji ukraińskiej zostały zebrane i zachowane przez pracowników i dobroczyńców Muzeum w okresie II wojny światowej.

Na podstawie źródeł archiwalnych i dziedzictwa historiograficznego autor wyciąga wnioski, że obecność źródeł materialnych i pisanych uniemożliwia fałszowanie ważnych stron historii i kultury Ukrainy. To właśnie materiały zebrane w Muzeum Walki Wyzwolenczej Ukrainy pozwalają współczesnym naukowcom zbadać szeroki zakres działań ukraińskiej emigracji w Czechosłowacji i ukraińskiej historii w ogóle.

Słowa kluczowe: dziedzictwo historyczne, materiały archiwalne, emigracja, Ukraina Karpacka, kultura.

THE PROBLEM OF PRESERVATION OF HISTORICAL AND CULTURAL HERITAGE IN THE MUSEUM OF THE LIBERATION STRUGGLE OF UKRAINE IN PRAGUE (1939–1945)

Nataliia Voron

*Postgraduate Student at the Department of History of Ukraine, Ethnology and Regional studies
National Pedagogical Dragomanov University (Kyiv, Ukraine)*

ORCID ID: 0000-0002-0682-4444

natalya_voron@i.ua

Abstract. The article describes the problem of preserving the historical and cultural heritage of the Museum of the Liberation Struggle in Prague and its significance for further study of the true, unadulterated history of Ukraine. The author emphasizes that this was one of the main tasks of the museum. It is revealed in detail which sources on the history of the Ukrainian Revolution of 1917–1921, Carpathian Ukraine, and Ukrainian emigration were collected and preserved by employees and philanthropists of the museum during the Second World War.

Based on archival sources and historiographical achievements, the author concludes that the availability of material and written sources makes it impossible to falsify important pages of Ukrainian history and culture. It is the materials collected at the Museum of the Liberation Struggle of Ukraine in Prague that allow modern scholars to study a wide range of activities of Ukrainian emigration in Czechoslovakia and Ukrainian history in general.

Key words: historical heritage, archival materials, emigration, Carpathian Ukraine, culture.

ПРОБЛЕМА ЗБЕРЕЖЕННЯ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО НАДБАННЯ В МУЗЕЇ ВИЗВОЛЬНОЇ БОРОТЬБИ УКРАЇНИ У ПРАЗІ (1939–1945)

Наталія Ворон

*аспірантка кафедри історії України, етнології та краєзнавства
Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (Київ, Україна)*

ORCID ID: 0000-0002-0682-4444

natalya_voron@i.ua

Анотація. У статті охарактеризовано проблему збереження історико-культурної спадщини у Музеї визвольної боротьби у Празі та її значення для подальшого вивчення правдивої, несфальсифікованої історії України. Авторка наголошує на тому, що це було одне з основних завдань діяльності музею. Детально розкрито, які саме джерела з історії Української революції 1917–1921 рр., Карпатської України, української еміграції зібрані та збережені співробітниками й благодійниками музею в період Другої світової війни.

На основі архівних джерел та історіографічного доробку авторка доходить висновку, що наявність матеріальних та писемних джерел унеможливило фальсифікацію важливих сторінок історії та культури України. Саме матеріали, зібрані в МВБУ, дають змогу сучасним науковцям досліджувати широкий спектр діяльності української еміграції в Чехословаччині зокрема та української історії загалом.

Ключові слова: історична спадщина, архівні матеріали, еміграція, Карпатська Україна, культура.

Вступ. Впродовж 20–30-х рр. XX ст. Прага була одним із найбільших осередків української еміграції, де діяли освітні та наукові організації. З окупацією Чехословаччини та початком Другої світової війни значна частина установ припинила свою діяльність, але Музей визвольної боротьби України у Празі (далі – МВБУ), створений у 1925 р., продовжив свою діяльність, основним завданням якого стало збереження матеріалів правдивої історії України.

Комплексне дослідження діяльності МВБУ в історичній науці розпочалося з проголошенням незалежності України, однак питання збереження історичних надбань у МВБУ під час Другої світової війни було і досі залишається недостатньо вивченим. Дослідники, які вивчали питання української діаспори, лише частково торкалися цієї проблеми. Так, словацький історик українського походження М. Мушинка надає загальну характеристику діяльності музею в період війни (Мушинка, 2005). Українська історикиня М. Палієнко у контексті дослідження українських архівних центрів детально аналізує лише проблеми, які виникли у МВБУ в зазначений період (Палієнко, 2008). Глибше заявлена тема розкрита у працях О. Кужільної, але історик також наголошує на організаційній роботі музею, виявляє значну роль МВБУ у збереженні документальної спадщини, не виділяючи та не вивчаючи період Другої світової війни (Кужільна, 2016).

Важливим джерелом дослідження є матеріали фонду 4026 Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, вивчення яких дає нам можливість детально проаналізувати діяльність МВБУ у напрямі збереження історичних надбань для їх подальшого дослідження та використання (ЦДАВО Ф. 4026. Оп. 1; Оп. 2).

Мета статті полягає у дослідженні проблеми збереження історико-культурних надбань у Музеї визвольної боротьби України, що діяв у Празі в період Другої світової війни, та окресленні їх значення для вивчення правдивої історії України наступними поколіннями науковців.

Основна частина. З початком окупації Чехословаччини становище всіх українських емігрантських установ значно погіршилося. Не оминула така доля й Музей визвольної боротьби України. Він мав отримати дозвіл на свою роботу (співробітникам музею вдалося переконати владу Протекторату Богемії та Моравії, що «Товариство МВБУ ніколи не займалося і не планує займатися політикою» (Кужільна, 2015: 53)). Ускладнилось фінансове становище, адже був ліквідований Український іпотечний банк у Львові, де зберігалися заощадження товариства, неможливими стали надходження благодійних внесків від українців з низки країн (Палієнко, 2008: 265–266).

На початок Другої світової війни музеєм продовжував керувати історик та мистецтвознавець, член багатьох українських еміграційних установ Дмитро Антонович (Мушинка, 2005б: 4).

Метою Товариства «Музей Визвольної боротьби України», за визначенням його управи, було «заснування та утримання музею для зібрання й збереження матеріальних пам'яток, документів, архівів, <...> усіх предметів, що безпосередньо або посередньо пов'язані з визвольною боротьбою України, особливо з подіями світової війни, революції та національної війни за незалежність України» (До Українського..., 1925: 1). Члени товариства «МВБУ» вважали, що в майбутньому ці збережені та зібрані матеріали допоможуть історикам об'єктивно оцінити історичні події, пов'язані з боротьбою за українську державність. Власне, ця мета та завдання музею не змінювалися впродовж усіх років його існування. З початком Другої світової війни першочерговим завданням стає збереження правдивої історії України для наступних поколінь, яка буде ґрунтуватися на джерельній базі та документах, що унеможливить її фальсифікацію.

У 1939 р. цю структуру було переведено до нового приміщення, купленого на кошти Товариства «МВБУ». За інформацією дослідника М. Мушинки, 29 червня 1939 р. відбулося відкриття експозицій (Мушинка, 2005б: 5). Надалі це дало змогу краще та якісніше проводити роботу зі збору архівних матеріалів для їх збереження та популяризації.

На загальному засіданні зборів Товариства 9 березня 1940 р. голова музею Д. Антонович заявив про тяжкі обставини роботи закладу впродовж 1939 р., на які, окрім війни, вплинули погодні умови. З його звіту стає відомо, що значно ускладнився процес отримання періодики. Якщо раніше отримували 400–500 надходжень щомісяця, то на зазначену дату – 30–40 надходжень (ЦДАВО. Ф. 4026. Оп. 1. Спр. 3: 10; Палієнко, 2008: 264). Для вирішення цього питання Управа МВБУ надіслала лист до Департаменту тиску при голові уряду Протекторату (мовою документа – *Tiskový odbor předsednictva ministerské rady*). Представники музею просили звернутися до відділу преси для дозволу «отримувати всі українські журнали та друковані видання, що надсилаються до музею з нейтральних країн, з умовою, що адміністрація музею зобов'язується не виставляти ці журнали та друковані видання в читальному залі музею до скасування заборони на безкоштовне надсилання іноземних журналів до протекторату Богемії та Моравії» (ЦДАВО. Ф. 4026. Оп. 1. Спр. 6: 152). Також зменшилась кількість надісланих речових матеріалів, однак значно зросла кількість відвідувачів музею.

Окрім відсутності періодики та матеріалів, «через припинення комунікації Чехії з цілою низкою держав Товариство «МВБУ» не мало можливості отримувати пожертви від українців, що проживають в інших державах» (ЦДАВО. Ф. 4026. Оп. 1. Спр. 6: 151). У зв'язку з цим фінансове становище було дуже тяжким. Так, у зверненні до Управи Українського національного об'єднання (далі – УНО) від 24 травня 1940 р. члени товариства просили підтримати музей у цю скрутну годину та поширити інформацію серед філій УНО та гуртків про необхідність фінансової допомоги, аргументуючи це тим, що вона є «загальнонаціональною установою, що збирає, зберігає та вивчає пам'ятки героїчної боротьби Української нації за свою самостійність» (ЦДАВО. Ф. 4026. Оп. 1. Спр. 7: 28).

З жовтня 1940 р. Товариство і музей перебували під відомством і доглядом Спеціального Уповноваженого по завідуванню слов'янськими культурними установами Протекторату, ректора Німецького Карлового університету в Празі проф. Зауре. Окрім цього, Товариство «МВБУ» мало отримувати окремий дозвіл на проведення загальних зборів від німецької поліції (ЦДАВО. Ф. 4026. Оп. 1. Спр. 7: 49, 52).

Незважаючи на труднощі, музей працював у звичному режимі, зокрема надходили нові матеріали до збірок, проводилися виставки, засідання управи.

Одним із напрямів діяльності музею періоду Другої світової війни стало збирання матеріалів, пов'язаних із поточними подіями. Як зазначено в інформаційному віснику «МВБУ», особлива увага приділялась матеріалам, що стосувалися «героїчної боротьби Карпатської України за незалежність і українську державність» (ЦДАВО. Ф. 4026. Оп. 2. Спр. 8: 5). Музей робив усе необхідне, аби зберегти для майбутніх поколінь правдиву історію Карпатської України. Як зазначено у зверненні, це робилося для того, «аби не дати ворогам перекинути описи подій нашого минулого», що, безумовно, було важливою справою патріотів-українців (ЦДАВО. Ф. 4026. Оп. 1. Спр. 2: 4).

Задля цього працівники музею збирали місцеву періодику, агітаційні плакати, відозви, виборчі бюлетені, карикатури, листівки тощо. До поповнення цієї збірки долучилися науковці-емігранти, зокрема І. Бойчук, О. Бочковський, Є. Вировий, Ф. Гай-Гаєвський, П. Калиниченко, Б. Мартос, С. Наріжний.

Так, подружжя Манжулів передало передвборчі відозви, О. Гайдовський-Потапович передав список утікачів з Карпатської України, що одним із транспортів виїхали з Хусту до Румунії, а звіт частина їх знайшла притулок в українській колонії в Югославії (в Керестурі та околиці). Професор В. Гармашів із Берліна прислав ілюстровані видання з фотографіями демонстрацій у Бедевлі (село на Закарпатті), а Я. Олексюк – велику колекцію вирізок із французьких та бельгійських газет про події 1938–1939 рр. у Карпатській Україні (ЦДАВО. Ф. 4026. Оп. 2. Спр. 8: 5, 6; Кужільна, 2016: 107).

Як зазначено в інформаційному віснику МВБУ, на 1 травня 1939 р. були зроблені такі пожертви: Б. Бірнбах передав агітаційні мапи сходу Європи з цікаво зазначеними політичними кордонами; І. Янішевський передав бойовий наказ Головної Команди в Хусті за 15 березня 1939 р.; член театру «Нова Сцена» передав дві афіші, а саме до вистави 3 січня 1939 р. в Хусті з нагоди ювілею О. Олеса і до вистави «Гайдамаки», призначеної на 14 березня, але яка не відбулася; М. Россіневич передав бланки «карт вступу в члени Організації Народної Оборони-Карпатська Січ» (ЦДАВО. Ф. 4026. Оп. 2. Спр. 8: 9).

Збірка матеріалів з останніх історичних подій на Карпатській Україні в Музеї визвольної боротьби України у Празі на початку травня 1939 р. збагатилася кількома цінними дарами. Так, співробітники канцелярії влади Карпатської України у Празі після її закриття подарували Музею частину архівних документів, а також передали на зберігання відомий атлас-фоліант Гомана, видання 1716 р. (подарований Урядом Карпатської України Юрієм Вейром). Крім того, вони подарували музею таблиці, що висіли на будові, де була канцелярія, і колекцію мап Карпатської України, з яких деякі були спеціально виготовлені для Віденської конференції. Редактор М. Гехтер подарував випуск збірки законів Чехословаччини за 11 січня 1939 р. з українським текстом закону. Цікавим є той факт, що український громадський діяч П. Лисюк із Америки прислав музею колекцію фотокадрів із фільму про творення державності в Карпатській Україні. Архівні документи, передані до музею С. Літовим, дають інформацію про списки лікарів-українців, які змушені були виїхати з Карпатської України (ЦДАВО. Ф. 4026. Оп. 2. Спр. 8: 11).

Отже, гуманну мету музею, що полягала у збереженні правдивої історії подій Карпатської України, підтримала значна кількість небайдужих українців, які за будь-яких умов надсилали цікаві історичні матеріали та речі.

Важливим напрямом роботи МВБУ у Празі став збір матеріалів про діяльність української еміграції в Чехословаччині. До комплектування цієї колекції долучилися безпосередньо провідні науковці, що працювали на території цієї країни. Так, Олександр Коллеса, ректор УВУ, передав до МВБУ у Празі значну частину власних документів. Це рукописні матеріали з особистого архіву, а також тих установ та організацій, у яких він працював (наприклад, Академічний Комітет для допомоги українській студіюючій молоді у Відні). Окрім цього, О. Коллеса передав тисячі примірників різних часописів, а також частину своєї бібліотеки, в якій є цінні наукові та політичні видання. Саме завдяки його благодійності музей мав майже поний комплект журналів «Київська старовина» та «Літературно-Науковий Вісник», деякі болгарські академічні видання тощо. Крім того, від ректора О. Коллеса поступило до музею багато різних мистецьких речей, а саме скульптур, образів, керамік, шкіряних виробів, фотографій. Серед них були погруддя Тараса Шевченка, великий медальйон О. Огоновського, погруддя самого жертводавця роботи Фабієнка, передвоєнні фотографії українських Січей і Соколів з Тернополя, гуцульські мистецькі вироби із шкіри тощо. Всі ці матеріали є неocenеними для дослідження української історії та культури (ЦДАВО. Ф. 4026. Оп. 1. Спр. 7: 59).

Важливим історичним джерелом є видання музею. У Віснику МВБУ за січень 1945 р. було надруковано архівну збірку статутів різних українських організацій та установ, які діяли у Чехословаччині, а також на території інших країн. У цьому списку заявлено 295 найменувань. Зараз ці статuti, які були передані до українських архівних установ, є цінними для вивчення діяльності української еміграції (ЦДАВО. Ф. 4026. Оп. 1. Спр. 2: 14–15 зв.).

У 1941 р. МВБУ у Празі отримав значну кількість юридичних документів періоду Української революції 1917–1921 рр. Серед цих матеріалів особливе значення мають розпорядження українських урядів, закони й державні конституції України. Серед них слід назвати затверджену Українською Центральною

Радою 1918 р. Конституцію Української Народної Республіки (далі – УНР); проекти конституції УНР, видані у Львові 1920 р., Ейхельманівський проект конституції основних державних законів УНР (Київ, 1921 р.); начерк проекту державного ладу для Української Трудової Республіки (Кам'янець, 1919 р.); конституцію Кубанського краю, затверджену Кубанською Краєвою Радою 5 грудня 1918 р. Були в музеї також деякі розроблені вже в еміграції проекти юридичних кодексів для УНР (1931 та 1932 рр.). З публікацій українських законів у музеї були такі, як Вісник державних законів для всіх земель УНР 1919–1921 рр. (з пропусками), Вісник державних законів і розпоряджень Західної Облaсті УНР (Станіславів, 1919 р.), Вісник Державного Секретаріату військових справ (Тернопіль, Станіславів, 1918 і 1919 рр.), Вісник та Бюлетень Міністерства земельних справ УНР 1919 р., Бюлетень Міністерства шляхів (1919 р.), окремі видання законів про ліси і про землю в УНР 1919 р., закон земельної реформи для Буковини 1921 р. Також ці матеріали поповнилися збіркою законів і розпоряджень празької влади щодо Карпатської України (ЦДАВО. Ф. 4026. Оп. 1. Спр. 7: 60–61).

Долучився до роботи музею також член Українського історико-філологічного товариства у Празі Роман Смаль-Стоцький. У травні 1940 р. він передав до нього власну збірку з 22 сургучевих і паперових печаткових відтисків, 6 із яких були печатками Головного Отамана й Головної Команди українського республіканського війська УНР, консульства УНР в Монахові, Надзвичайної Дипломатичної комісії в Голландії й Бельгії, Посольства Української держави у Відні, Міністерства Справ закордонних у Данії тощо (ЦДАВО. Ф. 4026. Оп. 1. Спр. 7: 60). Ці матеріали, безумовно, є цікавим доповненням уже наявних музейних експонатів періоду Української революції 1917–1921 рр.

Одним із важливим напрямів роботи музею є збір періодичних видань, які відображали поточні суспільно-політичні та військові проблеми періоду Другої світової війни. Згідно зі звітом заступника директора музею С. Наріжного на 9 березня 1940 р., МВБУ має 2 120 найменувань періодики (395 – україніка), 2 668 найменувань в авторській колекції, 688 – у театральній бібліотеці, 23 словники, 163 статuti (ЦДАВО. Ф. 4026. Оп. 1. Спр. 3: 10). Також були зібрані часописи, які виходили на території України під німецькою окупацією (ЦДАВО. Ф. 4026. Оп. 2. Спр. 18).

Важливою віхою роботи МВБУ у період війни стала виставкова діяльність загалом та презентація окремих тематичних виставок для публіки зокрема. У 1940 р. з нагоди 15-річчя існування музею були організовані виставки, які згодом перетворились на постійну експозицію. До квітня 1941 р. відбулося в музеї 5 таких виставок. Були це переважно окремі, зібрані в музеї колекції або їх частини, зокрема українські періодичні видання для дітей і молоді; українські календарі; українські публікації в Азії; статuti й регламенти українських установ і організацій; пам'ятки Української Академічної Громади у Празі; українські похоронні та поминальні оголошення; Шевченкіана; паперові гроші, що ходили в Україні; поштові складники українських установ, організацій та окремих осіб. На музейні вистави приходила значна кількість публіки. Також організовувались екскурсії, які відвідували іноземці та приїжджі до Праги українці. Особливо значною та масштабною була вистава Шевченкіани, яка займала цілий поверх будівлі (ЦДАВО. Ф. 4026. Оп. 1. Спр. 7: 58; Мушинка, 2005а).

Ця виставкова діяльність працівників музею знайомила широкий загал із культурно-історичним надбанням українців. Їх кропітка праця була спрямована на те, щоби представити правдиві документи української історії, свідчення українського минулого, ментальність українців та їх самотутню культуру.

Висновки. Незважаючи на труднощі та матеріальну скруту, Музей визвольної боротьби України у Празі у 1939–1945 рр. продовжує свою діяльність задля збереження правдивої історії України, а також матеріального та культурного надбання українців. Наявність цих зібраних джерел та артефактів унеможливила фальсифікацію, необ'єктивне висвітлення історії українства загалом, а також діяльність української політичної та наукової еміграції. Співробітникам музею вдалося зібрати оригінальні, неповторні екземпляри документів з історії Української революції 1917–1921 рр., боротьби Карпатської України за самостійність та незалежність. Активно велась виставкова діяльність у музеї, де знайомили громадськість з історичними віхами українського народу на шляху до незалежності, культурним надбанням, творчістю Великого Кобзаря тощо. Тут комплектувалися також особисті фонди видатних діячів української еміграції у Чехословаччині, які містили інформацію як про саму особу, так і про організації, в яких вони працювали. Саме матеріали, зібрані у МВБУ, дають змогу сучасним науковцям досліджувати широкий спектр діяльності української еміграції в Чехословаччині, засвідчують безперервність визвольної боротьби українців, їх нескорену волю та бажання мати самостійну незалежну державу.

Список використаних джерел:

1. До Українського Громадянства. *Вісти Музею Визвольної Боротьби України*. 1925. Ч. 1. С. 1.
2. Кужільна О. Діяльність української еміграції Чехословаччини з заснування Товариства «Музей визвольної боротьби України». *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Історичні науки*. 2015. Вип. 23. С. 50–54. URL: <https://histj.oa.edu.ua/assets/files/Kuzhilna.pdf> (дата звернення: 12.12.2021).
3. Кужільна О. Ідея української державності в науковій та суспільно-політичній діяльності товариства «Музей визвольної боротьби України» в Празі (1925–1948 рр.) : дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01. Київ, 2016. 185 с.
4. Мушинка М. Музей визвольної боротьби України в Празі та доля його фондів: історико-архівні нариси. Київ : б.в., 2005. 162 с. URL: https://old.archives.gov.ua/Publicat/Mushynka_M (дата звернення: 12.12.2021).
5. Мушинка М. Музей визвольної боротьби України і сучасний стан його фондів. *Народна творчість та етнографія*. 2005. № 4. С. 4–9.

6. Палієнко М. Архівні центри української еміграції (створення, функціонування, доля документальних колекцій). Київ : Темпора, 2008. 688 с.
7. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 4026. Оп. 1. Спр. 2. Заклик до обіжників товариства. 23 арк.
8. ЦДАВО України. Ф. 4026. Оп. 1. Спр. 3. Протоколи загальних зборів товариства. 31 арк.
9. ЦДАВО України. Ф. 4026. Оп. 1. Спр. 6. Листування з Подєбрідською філією Українського жіночого союзу, УНІ в Варшаві та українськими емігрантами про збір коштів для музею, посилку газет та інше. 155 арк.
10. ЦДАВО України. Ф. 4026. Оп. 1. Спр. 7. Листування з Українським вільним університетом в Празі, Українською колонією в Чехословаччині та українськими емігрантами про збір коштів, висилку експонатів та інше. 82 арк.
11. ЦДАВО України. Ф. 4026. Оп. 2. Спр. 18. Списки зібраних в музеї часописів, що вийшли на Україні після 22 червня 1941 р. та окремих видань, присвячених Т.Г. Шевченку. 12 арк.
12. ЦДАВО України. Ф. 4026. Оп. 2. Спр. 8. Інформація «Музею Визвольної боротьби України в Празі», видання товариства за 1, 15 квітня, 1, 20 травня, 15 липня 1939, 17 грудня 1944 рр., 20 січня 1945 р. 15 квітня 1939. 20 січня 1945 р. 18 арк.

References:

1. Do Ukrainskoho Hromadianstva. [To Ukrainian Citizenship]. *Visty Muzeiu Vyzvolnoi Borotby Ukrainy*. 1925. Ch. 1. S. 1. [in Ukrainian]
2. Kuzhilna O. Diialnist ukrainiskoi emihratsii Chekhoslovachchyny z zasnovannia Tovarystva “Muzei vyzvolnoi borotby Ukrainy”. [Activities of the Ukrainian emigration of Czechoslovakia since the founding of the Society “Museum of the Liberation Struggle of Ukraine”]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu “Ostrozka akademiia”*. Seriia: *Istorychni nauky*. 2015. Vyp. 23. S. 50–54. URL: <https://histj.oa.edu.ua/assets/files/Kuzhilna.pdf> (data zvernennia: 12.12.2021). [in Ukrainian]
3. Kuzhilna O. Ideia ukrainiskoi derzhavnosti v naukovii ta suspilno-politychnii diialnosti tovarystva “Muzei vyzvolnoi borotby Ukrainy” v Prazi (1925–1948 rr.). [The idea of Ukrainian statehood in the scientific and socio-political activities of the Society “Museum of the Liberation Struggle of Ukraine” in Prague (1925–1948)]: dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.01. Kyiv, 2016. 185 s. [in Ukrainian]
4. Mushynka M. Muzei vyzvolnoi borotby Ukrainy v Prazi ta dolia yoho fondiv: istoryko-arkhivni narysy. [Museum of the Liberation Struggle of Ukraine in Prague and the fate of its funds: historical and archival essays]. Kyiv: b.v., 2005. 162 s. URL: https://old.archives.gov.ua/Publicat/Mushynka_M (data zvernennia: 12.12.2021). [in Ukrainian]
5. Mushynka M. Muzei vyzvolnoi borotby Ukrainy i sychasnyi stan yoho fondiv. [Museum of the Liberation Struggle of Ukraine and the current state of its funds]. *Narodna tvorchist ta etnohrafii*. 2005. № 4. S. 4–9. [in Ukrainian]
6. Paliienko M. Arkhivni tsentry ukrainiskoi emihratsii (stvorennia, funktsionuvannia, dolia dokumentalnykh kolektsii). [Archival centers of Ukrainian emigration (creation, operation, fate of documentary collections)]. Kyiv: Tempora, 2008. 688 s. [in Ukrainian]
7. Central State Archive of Public Associations of Ukraine. F. 4026. Op. 1. Spr. 2. Zaklyk do obizhnykiv tovarystva. [An appeal to the society’s circulators]. 23 ark. [in Ukrainian]
8. Central State Archive of Public Associations of Ukraine. F. 4026. Op. 1. Spr. 3. Protokoly zahalnykh zboriv tovarystva. [Protocols of the general meeting of the company]. 31 ark. [in Ukrainian]
9. Central State Archive of Public Associations of Ukraine. F. 4026. Op. 1. Spr. 6. Lystuvannia z Podiebradskoiu filiiu Ukrainskoho zhinochoho soiuzu, UNI v Varshavi ta ukrainskymy emihrantamy pro zbir koshtiv dlia muzeiu, posylku hazet ta inshe. [Correspondence with the Podebrady branch of the Ukrainian Women’s Union, UNI in Warsaw and Ukrainian emigrants about fundraising for the museum, sending newspapers and more]. 155 ark. [in Ukrainian; in Czech]
10. Central State Archive of Public Associations of Ukraine. F. 4026. Op. 1. Spr. 7. Lystuvannia z Ukrainyskym vilnym universytetom v Prazi, Ukrainskoiu koloniieiu v Chekhoslovachchyni ta ukrainskymy emihrantamy pro zbir koshtiv, vysylku eksponativ ta inshe. [Correspondence with the Ukrainian Free University in Prague, the Ukrainian colony in Czechoslovakia and Ukrainian emigrants about fundraising, sending exhibits and more]. 82 ark. [in Ukrainian]
11. Central State Archive of Public Associations of Ukraine. F. 4026. Op. 2. Spr. 18. Spysky zibranykh v muzei chasopysiv, sheho vyishly na Ukraini pislia 22 chervnia 1941 r. ta okremykh vydan, prysviachenykh T.H. Shevchenku. [Lists of magazines collected in the museum, published in Ukraine after June 22, 1941 and separate publications dedicated to T.G. Shevchenko]. 12 ark. [in Ukrainian]
12. Central State Archive of Public Associations of Ukraine. F. 4026. Op. 2. Spr. 8. Informatsiia “Muzeiu Vyzvolnoi borotby Ukrainy v Prazi”, vydannia tovarystva za 1, 15 kvitnia, 1, 20 travnia, 15 lypnia 1939, 17 hrudnia 1944 rr, 20 sichnia 1945 r. 15 kvitnia 1939. 20 sichnia 1945 r. [Information of the “Museum of the Liberation Struggle of Ukraine in Prague” published by the society on April 1, 15, May 1, 20, July 15, 1939, December 17, 1944, January 20, 1945. April 15, 1939. January 20, 1945]. 18 ark. [in Ukrainian]